

BOGANMELDELSER

Sindslidendes rettsstilling, galskab, magt, afmagt af Jørn Vestergaard, Jytte Willadsen og Preben Wilhjelm, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S, København 1985.

Litteraturen om sinnslidendes rettsstilling står ikke i noe rimelig forhold til problemområdet omfang. Først i de senere år og bl.a. gjennom flombelysning av sinnsykeomsorgens bakevjer – Reitgjerdet i Norge, Middelfart i Danmark – har det oppstått en reformiver, som har nedfelt seg i diskusjonen om rettssikkerhetsspørsmålene. I Norge tok riktignok debatten til tidlig på 70-tallet, og det ble utarbeidet en stortingsmelding om rettssikkerhet i helse- og sosialomsorgen (St. meld. nr. 32 1975/76), men egentlig fart i diskusjonen ble det først etter Reitgjerdetavsløringene i 1980. Både i Danmark, Sverige og Norge pågår det et lovrevisjonsarbeid, som ennå ikke er avsluttet. I Sverige er det avgitt en komitéinnstilling (SOU 1984: 64) som har møtt mye motbør innenfor helsebyråkratiet. I Norge planlegger den tilsvarende lovkomité a avgi innstilling i inneværende år. (I Danmark er innstilling avgitt etter at dette ble skrevet). Det foreliggende verk er tenkt som et bidrag til diskusjonen om lovrevisjonens innhold i Danmark. Boken er en samling av frittstående bidrag, tre ved juristen Jørn Vestergaard, ett ved psykiateren Jytte Willadsen og ett ved politikeren Preben Wilhjelm.

I debatten om sinnsykelovgivning vil selvfølgelig bruken av tvang spille en helt dominerende rolle, både som juridisk og etisk problemområde. I forordet poengterer Lars Nordskov Nielsen at forfatterne klart gir til kjenne at deres synspunkter »ikke alene er basert på viden og »faglige« vurderinger. De er også – som de bør være – resultater av etiske holdninger.« Dette burde være et selvfølgelig utgangspunkt for alle som diskuterer spørsmålet om bruk av tvang i sinnsykeomsorgen. Men de etiske verdivalg som gjøres har ofte en tendens til å bli fortrenget av faglige pretensjoner. Dessuten er det slik – formodentlig også i Danmark – at mens behovet for inngrep i mange tilfelle er temmelig åpenbart, har samfunnet vært mindre opptatt av de tilbud som eksisterer for å tilfredsstille behovet.

Så lenge de etiske implikasjoner er overskuet, ville man kanskje ha kunnet vente at forfatterne hadde forsøkt å stille det generelle problem: Hva er det som begrunner en særlovgivning nettopp overfor sinnsyke? Dette er et spørsmål, som så vidt jeg kan se ikke egentlig kan besvares på noen overbevisende måte. Det er nemlig ikke bare blant sinnsyke at man finner selvdestruktive og destruktive mennesker i samfunnet. Som forfatterne understreker er det ikke engang snakk om overhyppighet. Statistisk sett er det ikke flere farlige blant de sinnsyke enn i befolkningen for øvrig, samtidig som det er påvist at de såkalt »faglige« prognoser med hensyn til farlighet er beheftet med like stor usikkerhet som alminnelig gjetting av hvem som helst. Heller ikke har psykiatriens behandlingsmuligheter overfor sinnsyke vært egnet til å overbevise om at nettopp denne gruppen bør skilles ut til en særbehandling. En nærmere gjennomgang av spørsmålene viser etter mitt skjønn at en særbehandling av sinnsyke egentlig ikke kan forsvares på etisk grunnlag. Derimot er antagelig rettstradisjonen et vesentlig element i denne forbindelse. F. eks. vil antagelig de fleste kvie seg for en generell lov hjemmel som gir adgang til innesperring av mennesker som er til alvorlig fare for seg selv, akutt suicidale o.l. Hvis dette begrenses til de sinnsyke, er man imidlertid på trygg grunn. Så får man heller hjelpe seg med alminnelig nødrett overfor den øvrige befolkningen, slik man antagelig vil gjøre i Norge. Problemet er streift i boka, side 31 og side 35 i forbindelse med et forslag fra 28 danske psykiatere om en samlet lov-

giving for »administrativ frihedsberøvelse som nødværge – og nødretsforanstaltning ved visse nøje definerte tilstande«. Det fremgår ikke hvilke nøje definerte tilstande det her skulle være snakk om, og Vestergaard som nevner forslaget, er selv åpenbart ikke tilhenger av det, jfr. side 91 hvor han for sin del understreker at det ikke må skje noen som helst utvidelse av grunnvilkåret for tvangsinngrep. I tråd med den alminnelige tradisjon for bruk av eufemismer, vil han imidlertid erstatte begrepet sindssygdhet med »alvorlige psykiske forstyrrelser« som skal ha synonymt innhold. Det samme kosmetiske inngrep ble foretatt i Norge i 1961, uten at man der oppnådde å lette de sinnssykes kår i noen vesentlig grad. Ens holdning til spørsmålet om særlovgiving for de alvorlig sinnslidende, vil formodentlig måtte avhenge av hvilket formål man tenker seg at lovgivningen skal ivareta. Samfunnsbeskyttelsen kan ivaretas av straffelovgivningen. Inngrep overfor akutt selvdestruktive bør kanskje kunne foretas overfor alle, forutsatt at det er snakk om meget kortvarige inngrep. Vesentlig vanskeligere blir det i forhold til personer med lengre omsorgs- og behandlingsbehov, f. eks. de senil demente.

Et annet grunnproblem i sinnssykeretten, som ikke berøres av forfatterne, er hvilket tvangsbegrep som skal legges til grunn. Det er en dramatisk forskjell mellom antall tvangsinnleggelses i Danmark og i Norge, for ikke å snakke om i Sverige. I Danmark dreier det som om ca. 1.300 pr. år. I Norge 3-4 ganger så mange, og i Sverige kanskje 10-15 ganger så mange. Selv om Danmark formodentlig er et mere liberalt samfunn enn både Sverige og Norge, kan forskjellene neppe bare forklares ved dette. Noe av forskjellen vil kunne forklares ved at man i Danmark i adskillig utstrekning kan beholde folk under tvang, som er innlagt frivillig, i henhold til den såkalte musefellebestemmelsen som ikke finnes i Norge og som forfatterne rimeligvis går inn for å fjerne.

Det er imidlertid grunn til å tro at en vesentlig del av forskjellene kan forklares ved at man i Norge opererer med et annet tvangsbegrep. F. eks. er de senil demente i Norge tvangsinnlagt, idet man i hvert fall i utgangspunktet, men ikke konsekvent, anvender bestemmelsen om tvungen omsorg ikke bare overfor dem som uttrykkelig protesterer mot innleggelsen, men også overfor dem som hverken protesterer eller samtykker. Dette tvangsbegrepet er i overensstemmelse med Europarådets rekommendasjon NO R (83) 2 om tvangsomsorg av sinnslidende. Dette har den norske lovkomitéen i det pågående arbeid følt seg bundet av, hvilket har medført adskillige problemer fordi gruppen av senil demente er såpass omfattende. Det fremgår av Willadsens bidrag s. 118 at hun oppfatter det danske tvangsbegrep annerledes.

Så vidt jeg kan se drøfter forfatterne bare tvangsinngrep i form av frihetsberøvelse. Et spørsmål i Norge er i hvilken utstrekning man skal kunne anvende tvang, når pasienten bor utenfor institusjon. Dette er først og fremst av praktisk betydning for dem som påstås å trenge kontinuerlig medikasjon for å kunne fungere utenfor institusjon. I dag kan dette i Norge bare skje gjennom såkalt tvunget ettervern, d.v.s. etter utskrivning. Spørsmålet er om man simpelthen bør være tvunget til å ta pasienten inn i institusjon først. Dette har formodentlig sammenheng med hva man for øvrig mener om tvangsmedisinering, jfr. nedenfor.

Vestergaard gir en grei oversikt over diskusjonen i Danmark, som i stor utstrekning er parallell til diskusjonen i Norge. Dette har også sammenheng med at den eksisterende lovgivningen er temmelig lik i de to land. Grunnvilkåret sinnssygdhet – alvorlig sinnslidelse oppfattes i praksis ensbetydende med psykose. Behovet for klarhet og presisjon m.h.t. hvilke tilstander som omfattes understrekes, men hverken Vestergaard eller Willadsen gir så vidt jeg kan se noe bidrag til større klarhet. Og det er i den kliniske bedømmelse vanskeligheten ligger. Dessuten kreves

visse tilleggsvilkår oppfylt. Pasienten må være til fare for seg selv eller andre, utsiktene for helbredelse eller vesentlig bedring må forspilles, eller utskrivning vil medføre en vesentlig ulempe for den sinnsyke, i Norge føre til at pasienten lider overlast, d.v.s. forkommer. Vestergaard går inn for at *ulempe- og helbredelses- eller bedringskriteriet* tas ut av loven. Dette er så vidt forstås ikke særlig kontroversielt i Danmark. Jeg har imidlertid vanskelig for å tro at det kommer til å medføre noen drastisk reduksjon av antallet tvangsinnleggelses der. Så beskjedent som antallet tvangsinnleggelses er i Danmark, vil man formodentlig måtte regne med at indikasjonen *farlig for seg selv* vil komme til å fange opp en vesentlig del av dem som nå innlegges på behandlings- og ulempeindikasjonen. Så lenge man hverken er til fare for seg selv eller andre, foreligger ingen nødsituasjon som kan begrunne inngrep bare fordi samfunnet ønsker å gjøre den sinnsyke bedre. Dette er særlig vesentlig fordi de psykiatriske prognoser for behandlingsutvikling er meget usikre, og resultatene i dårlig overensstemmelse med faglige preetnsjoner i forbindelse med innleggelsen. Det er dessverre svært sjelden psykiatere har den faglige ydmykhet som overlege Jytte Willadsen gir uttrykk for s. 120: »Jeg tør godt si, at jeg har lært og oplevet meget, jeg vil kalde det nærmest umenneskelig meget, men det skal indrømmes, at jeg ikke er sikker på, at jeg i det helt væsentlige er blevet klogere på de sindssyges gådefulde skæbner og deres »behandling«.« Etter mange års virksomhet innenfor rettspsykiatrien er nettopp psykiaternes mangel på erkjennelse av fagets begrensninger en nedslående erfaring.

Også den vage *ulempeindikasjonen* bør selvfølgelig utgå av loven, på samme måte som overlaskriteriet i Norge. Formodentlig har dette først og fremst betydning for spørsmålet om tvangsretensjon, idet man ikke skal ha vært lenge i psykiatrisk institusjon før ens muligheter til å klare seg utenfor er blitt vesentlig forringet. Og så lenge det sosiale omsorgsapparat ikke klarer å tilveiebringe bolig, vernet arbeid m.m. risikerer svært mange å bli værende i psykiatrisk institusjon, selv om det bare er nokså elementær støtte de trenger. Indikasjoner av denne type kan derfor lett bli en sovepute, hvilket i hvert fall har vist seg i Norge, hvor den psykiatriske omsorg i stor utstrekning har fungert som alminnelig sosialomsorg. Imidlertid må det medgis at de maniske og hypomane pasienter innebærer et særlig problem ved sin ekstremt ekspansive livsførsel, som i løpet av kort tid kan medføre ruin både for dem selv og deres familie. Willadsen antyder her side 109 at dette neppe kan løses på annen måte enn å ta høyde for manikernes særlige problemer ved en bestemmelse som begrenser seg til nettopp dem, og hvor tvangsinnleggelsen begrenses til noen få dager.

For øvrig er både Vestergaard og Willadsen så vidt forstås enige om at psykotiske mennesker bør kunne tvangsinnlegges »for at forhindre selvmord ved mere akutte tilstande, mens et vedvarende suicidalønske ikke kan retfærdiggøre tvang overfor nogen, heller ikke den, som andre afgør, er sindssyg«, Willadsen side 115, jfr. Vestergaard side 88. Den etiske overveielse det her er snakk om vil formodentlig slå forskjellig ut i Danmark og Norge, i hvert fall såfremt selvmordsønsket er uttalt. Jeg er imidlertid enig med forfatterne, bl.a. på bakgrunn av det resonnement at realiseringen av uttalte selvmordsønsker neppe kan forhindres ved hjelp av tvangsomsorg. I så fall må det iverksettes restriktive tiltak i institusjonen som alle vil finne uakseptable. Det er et dilemma at etter hvert som friheten i de psykiatriske institusjoner har økt, har også selvmordsfrekvensen gått opp.

Litt vanskeligere er det å akseptere at forfatterne uten videre ser ut til å akseptere at man skal kunne tvangsinnlegges hvor det foreligger en alvorlig fare for andre. I dag er situasjonen den at psykiatriske pasienter tvangsinnlegges på grunnlag av temmelig vage og svært usikre farlig-

hetsvurderinger, ofte basert på uttalelser i tredje og fjerde hånd, med andre ord på grunnlag av »bevis« som ingen domstol ville godtatt. På den annen side er hensynet til samfunnsbeskyttelsen ivarettatt gjennom straffelovgivningens bestemmelser om trusler m.v. Etter mitt skjønn bør det overveies om ikke dette er mer enn tilstrekkelige til å imøtekomme hensynet til samfunnsbeskyttelsen. Tvangsinnleggelse ville da eventuelt kunne skje hvis en domstol hadde tatt stilling til farlighetsspørsmålet og pasienten selv anmode om sikring i psykiatrisk institusjon eller åpenbart kunne gis adekvat behandling der. Dette er imidlertid et dilemma, fordi vedkommende selv kan være mer tjent med å bli innlagt på et vagt og egentlig uholdbart farlighetskriterium direkte til psykiatrisk institusjon, fremfor å bli fremstilt for en domstol og eventuelt få det autoritative farlighetsstempel som ligger i en domstolsbeslutning. Vestergaards standpunkt til dette må sees i sammenheng med at han går inn for at all tvangsomsorg skal være tidsbestemt og kortvarig, maksimalt 2 måneder. For de farlig kriminelle skal deretter strafferettens system tre i stedet for sinnsykelovgivningens. Jeg har mye til overs for dette standpunkt, fordi hovedformålet med en tvangsinnleggelse på helsemessig grunnlag bør være å avverge en nødsituasjon og å komme i en forhandlingsposisjon vis å vis den hjelpetrengende. Hvis ikke tvangen har ført til det ønskede resultat i løpet av kort tid, bør den opphøre. Imidlertid er det her som ellers litt problematisk å være absolutt. For hele den gruppen av sinnslidende som i Norge må forpleies under tvang fordi de hverken kan protestere eller samtykke til innleggelsen, er ikke behandlingsaspektet, men omsorgsaspektet det fremtredende. Dette gjelder først og frems de senil demente. For disse vil man derfor måtte ha andre regler.

Et vesentlig problem i forbindelse med psykiatrisk behandling og omsorg er de forpleiningsmessige forhold som tilbys. Såvel de materielle som de personelle vilkår har vært svært utilfredsstillende, hvilket ikke bare har hatt betydning for det alminnelige miljø og pasientens trivsel, men som også er av avgjørende betydning for omfanget av restriksjoner og tvangsinngrep under oppholdet. Når det gjelder de materielle forhold, berøres disse bl.a. av Willadsen som understreker behovet for enerom, frisk luft, oppholdsstuer og utebesøk. Etter mitt skjønn er det simpelthen grunn til å vurdere om ikke slike krav bør stilles opp som vilkår for i det hele tatt å kunne bruke tvang. Dette vil i så fall innebære at man ikke utelukkende som hittil ser på pasientens behov, men også på hvilke tilbud som foreligger. De personelle ressurser omtales især av Preben Wilhjelm i en instruktiv artikkel hvor han nettopp understreker forholdet mellom personalets nivå og bruken av tvangsmidler og tvangsbehandling. I Norge er situasjonen i dag den at det brukes vesentlig mer tvangsmidler enn for en del år tilbake. Dette har sammenheng med at pleiesituasjonen er blitt dramatisk dårligere, idet institusjonene tidligere i stor utstrekning var bemannet med et stabilt, erfarent og trygt, om enn ikke særlig velutdannet pleiepersonale. I dag er dette erstattet med et ustabilt, uerfarent og utrygt og heller ikke utdannet pleiepersonale. Personalproblemet er formodentlig det alvorligste man står overfor i psykiatrien. I Norge er mangelen på kvalifisert personale i form av leger og utdannede sykepleiere meget prekær.

Det er en meget vanskelig oppgave å arbeide i tungpsykiatrien. For leger, med deres ambisjonsnivå og faglige pretensjoner, er det et spørsmål om de i det hele tatt kan bringes til å interesse seg for tungpsykiatriske pasienter. I hvert fall er det min erfaring at interessen meget fort fortar seg, og at leger som har nådd overlegestatus i det vesentlige beskjeftiger seg med andre ting enn å være tilstede på avdelingene og å bidra til et fruktbart terapeutisk miljø. Dette er ikke vanskelig å forstå. Såvel det utrivelige materielle nivå, som den faglige usikkerhet og den påkjenning

på selvaktelsen bruken av tvang innebærer, må gjennomgående føre til at man trekker seg tilbake til sine særinteresser. Etter hvert står det for meg som mer og mer åpenbart at for de psykiatriske pasienter vil det være best å satse uforbeholdent på pleiersiden, idet det er pleierne som først og fremst er avgjørende for det miljø som avgjør om pasienten skal føle seg trygg og føle nærhet til behandlingsapparatet. At det finnes store ubenyttede pleierressurser er det ikke urimelig å regne med. Spørsmålet er hvorledes disse ressurser kan hentes frem. Antagelig har man lite annet enn økonomiske insitamenter å lokke med. På den annen side burde det være grunnlag for en vesentlig lønnsøkning for mennesker som arbeider innenfor en så krevende omsorg som tungpsykiatrien er. I sitt bidrag i boken understreker Wilhelm behovet for personalutdannelse nettopp ved å understreke pleierens betydning i det terapeutiske miljø. I Norge er imidlertid situasjonen at det ikke er noen uenighet om utdannelsesbehovet. Vanskeligheten består i å motivere noen for overhodet å gå inn i denne type virksomhet.

Mens man i psykiatrien i mange år har vært psykodynamisk og miljøterapeutisk orientert i teorien, har legenes biologiske forankring vært dominerende i den kliniske hverdag. Forfatterne, især Wilhelm og Willadsen drøfter tvangsbehandling i forskjellige former. Såvel i Norge som i Danmark har psykiaterne opp gjennom tidene sett seg berettiget til å ta i bruk de metoder som psykiatrien til enhver tid har funnet hensiktsmessig, hva enten det dreier seg om psyko-kirurgiske inngrep, kjemiske eller elektriske sjokk eller behandling med psykokjemiske preparater. Det er overraskende å lese at lobotomi er blitt brukt i Danmark opptil helt nylig. I Norge har det så vidt meg bekjent ikke vært utført slike inngrep på mange år. Det fremgår ikke i hvilken utstrekning de psykokirurgiske inngrep er utført som tvangsinngrep, men det ligger nær å slutte at en stor del av dem har vært det, i Danmark liksom i Norge. Den etterundersøkelse som ble utført i Danmark i 1983 tar avstand fra lobotomi i så å si alle tilfelle og stiller spørsmålet om slike inngrep overhodet skal kunne anvendes i fremtiden. At dette ikke bør kunne utføres under tvang sier seg etter min oppfatning selv. Slike inngrep er i dag forbudt i Norge.

Jeg har i en annen sammenheng lest at man på faglig hold i sin tid regnet med at nærmere 90% af de lobotomerte ble »helbredet«. Dette er interessant fordi det sier noe om den faglighet som styrer psykiatriens begrepsbruk, og har visse implikasjoner for den tvangsbehandling som i dag foregår i stor utstrekning, i Norge med – i Danmark uten lovhjælp: Tvangsbehandling med psykokjemiske preparater. Om dette har Jytte Willadsen noen innsiktsfulle uttalelser på side 111 flg. På bakgrunn av den usikkerhet som er knyttet til psykiatrisk behandling går Willadsen mot tvangsmedisinering i behandlingsøyemed. Etter hennes oppfatning virker tvangsmedisinering destruktivt på det alminnelige behandlingsmiljø, og det bør være en selvfølge »at i det mindste ikke-voldelige pasienter aldrig udsættes for den behandling«. Jeg oppfatter dette dithen at når det gjelder voldelige pasienter må disse undertiden kunne tvangsmedisineres, ikke i behandlingsøyemed, men for å hindre voldelige angrep. Her er Willadsen på klar kollisjon-skurs med størstedelen av den etablerte psykiatri. I hvert fall i norsk psykiatri hører tvangsbehandling med til dagens orden og er derfor mange den helt dominerende behandlingsform. Det ville vært å ønske om Willadsen hadde gått noe lenger i å beskrive fordeler og ulemper ved en tvangsbehandling. Især i akutte situasjoner, kan det være vanskelig å se at man har noe rimelig alternativ å stille opp med, især hvis personalsituasjonen er skerpelig. Blant annet vil det være av meget stor interesse å få vite hvilke alternativer Willadsen anvender på den institusjon hvor hun er overlege. Den eneste kategoriske og faglig funderte avvisning av nevroleptika jeg har lest er 3 artikler av den svenske nevrolog Lars Mårtensson i Dagens Nyheter 24.-26. august i

fjor. Artiklene utløste en debatt hvor også Willadsen deltok. Innenfor den etablerte psykiatri er jeg imidlertid redd for at Mårtenssons synspunkter uten videre vil bli avvist, i hvert fall inntil disse legemidlene henvises til psykiatriens historie ved at en ny moteretning overtar hegemoniet i behandlingen.

Vestergaard gir uttrykk for noen synspunkter på saksbehandlingsreglene i forbindelse med tvangsinnleggelse som jeg stort sett kan slutte meg til. Tatt på kornet er følgende betraktning: »Det er en almen rettssociologisk erfaring – som ikke bare har gyldighet på det foreliggende område – at myndigheternes praksis ikke lader sig styre særlig præcist når det gælder retsområder der præges af vekslende vurderinger, og at formaliserede regler for sagsbehandlingen samt aktiv overordnet kontrol på sådanne områder bliver af så meget desto større betydning«. Vestergaard understreker også betydningen av tverrfaglighet i behandlingen. Vel så viktig må det være å få tverrfaglighet inn i avgjørelsen av om tvangsinnleggelse skal finne sted eller ei og i andre spørsmål om anvendelse av tvang. I sitt siste bidrag går Vestergaard inn for en kontrollordning som stort sett samsvarer med de norske kontrollkommisjoner. Bl.a. går han inn for et kontrollorgan som både skal treffe avgjørelser i tvangssaker og føre tilsyn med institusjonsmiljø og pasientbehandling. Det kan formodentlig da være av interesse å vite at man i Norge antagelig vil forlate systemet med en kontrollkommisjon som har en slik tilknytning til sykehuset. I Norge ses det som vesentlig å fjerne forbindelsen mellom kontrollkommisjonen og det sykehus hvis avgjørelser skal overprøves. Tilsynsfunksjonene må ivaretas av et annet organ. For øvrig vil formodentlig den norske lovkomisjon falle ned på et system med automatisk overprøving av alle tvangsinnleggelse.

Vestergaard, Willadsen og Wilhjelm's bok er et kjærkomment innslag i debatten om revisjon av sinnsykelovgivningen. Rettsområdets størrelse har gjort at de fleste spørsmål kun kan antydes. På den annen side er antydningene både meningsfulle og stimulerende. Jeg har hatt stor glede av å lese boken.

Ketil Lund
Advokat

Christopher J. Millard: Legal protection of computer programs and data. Sweet & Maxwell London 1985. ISBN-0-459-37230-0. xxvi + 239 s £ 24.00.

Report on Computer Crime. Task Force on Computer Crime Section of Criminal Justice American Bar Association (Order Fulfillment 509, American Bar Association, 750 North Lake Shore Drive, Chicago, IL 60611). \$9.00 (kun mod forudbetaling). 1984, xv + 51 + 12 + 6 s.

Edb-alderen er over os. Også inden for strafferetten er der en stadig strøm af publikationer, som dog heldigvis stadig udnytter bogens traditionelle form. *Christopher J. Millard* har gennemgået mulighederne for retlig beskyttelse af edb-programmel og data. Han har lagt særlig vægt på den us-amerikanske copyright-lovgivning, på den canadiske strafferetlige beskyttelse og på den nye britiske Data Protection Act. Endvidere medinddrages – om end i ringere grad – væsentlige træk i udviklingen i andre common law lande, især Australien. Det særlige kapitel om strafferetlige spørsmål omfatter kun 25 sider og rummer ikke særlig meget nyt. Bogens styrke ligger i dens velskrevne og overskuelige redegørelse for de nyere love i UK og USA inden for de tilgrænsende discipliner.

USA's advokatsammenslutning arbejder for gennemførelsen af en føderal lovgivning mod datakriminalitet. Til brug for dette har den gennemført en spørgeskemaundersøgelse herom, *Report on Computer Crime*,

Der blev udsendt spørgeskemaer til de 500 største firmaer, alle føderale ministerier, og til anlagemyndigheden. Af de ca. 1000 udspurte svarede 283. Svarernes art kan illustreres ved, at halvdelen havde en omsætning på mere end én milliard dollars, og at knap halvdelen havde mere end 10.000 ansatte. 25% havde bevisligt haft tab på grund af edb-kriminalitet inden for de sidste 12 måneder. Størrelsen af tabene opgives til at være særdeles store, men omfanget er meget upræcist. 48% kendte til bevislige tilfælde af edb-kriminalitet. De to hyppigste var utilladt privat brug af firmaets dataanlæg og tyveri af programmel. Kun 1/3 havde ganske undladt at foretage politianmeldelse. Firmaerne placerede i det hele straffesystemets muligheder for at forhindre denne type kriminalitet lavt.

Vagn Greve
Københavns Universitet

Hans-Gunnar Axberger: Tryckfrihetens gränser, Liber Forlag Stockholm 1984 (ISBN 91-38-90530-2), 360 sider. Disputats.

Den foreliggende afhandling om »Tryckfrihetens gränser« er en gennemgang og analyse af den svenske tryckfrihetsförordning af 1949. Synsvinklen er retsdogmatisk med hovedvægten på de konstitutionelt strafferetlige aspekter af denne lovgivning. Det er TF som straffe- og proceslov betragtet, der er afhandlingens genstand. Derved adskiller den sig fra retsteoriens hidtidige behandling af trykkefrihedsspørgsmålet, der hovedsagelig har haft de offentligtretlige elementer for øje.

Axberger vil udfylde et »hul« i doktrinen, og det må forekomme så meget mere påkrævet, som heller ikke den grundlovgivende myndighed tilsyneladende har ofret de strafferetlige aspekter større opmærksomhed. Denne side af trykkefrihedsspørgsmålet er stort set uomtalt i forarbejderne til TF, idet den nærmere udredning heraf er blevet overladt til lovgiver i forbindelse med gennemførelsen af den supplerende lovregulering, først og fremmest den svenske straffelov, brottsbalken.

Derved har man ifølge Axberger sat sig imellem de bekendte »to stole«: De strafferetlige aspekter har ikke været inddraget ved behandlingen af de konstitutionelle dele af trykkefrihedsretten, og – viser det sig – i det omfang de har indgået i følgelovgivningen, er det sket løst fra de konstitutionelle, offentligtretlige spørgsmål. Resultatet er blevet en usammenhængende og unødigt kompliceret lovregulering af de herhenhørende spørgsmål.

Synsvinklen er som nævnt retsdogmatisk, hvilket skal tages helt bogstaveligt. Axberger udelukker på forhånd både retssociologiske og -politiske problemstillinger fra sin behandling af emnet. Ligeledes savner afhandlingen helt idéhistoriske og komparative perspektiver. Rent bortset fra, at der på dette retsområde synes at være rigeligt materiale til at kunne bære en retsdogmatisk afhandling, er forfatterens egen begrundelse for at foretage denne – unægtelig hårdhændede – beskæring af emnet interessant, for så vidt som den netop henviser til de selvskabte plager, som er forbundet med den valgte lovgivningsteknik. Axberger (16) hævder således, at »merparten av de juridiska problem som här föreligger snarare har uppstått som en konsekvens av den rättsliga regleringen än i form av vanskliga rättspolitiska intresseavvägningar«.

Dermed begrænses opgaven til at foretage en fortolkning og systematisering af TF, hvorved bemærkes at kildematerialet her i det væsentlige begrænses sig til lovtekster og forarbejder. Nogen synderlig veludviklet retspraksis finder man således ikke på området. Til gengæld er der – efter bedste (?) svenske traditioner – produceret betænkninger og udredninger om ytrings- og trykkefrihed i rigt mål. Alene for perioden 1947-84 citeres 25 betænkninger (fra SOU-serien) og 7 embedsmandsredegørelser (departementspromemorior), hvortil kommer et uoplyst antal propositioner, motioner og utskottsbetänkanden. Området har altså været genstand for betydelig opmærksomhed fra lovgivningsmagts og den udøvende magts side.

Heller ikke retsteorien har holdt sig tilbage på dette område. Hele 5 oversigtsfremstillinger om trykkefrihedsrätten konkurrerer om opmærksomheden, deraf 3 som er udgivet inden for de seneste ti år (Gustav Petrén, 1978, Håkan Strömberg, 1983, Carl W. Nisser, 1983). Næppe noget andet nordisk land kan formentlig opvise en faglitterær produktion om ytrings- og trykkefriheden af tilsvarende dimensioner (sml. oversigten i Johs. Andenæs, *Rettsvesendet og massemedia*, referat til forhandlingerne ved det 30. nordiske juristmøde, 461 ff). Der skal en vis dristighed til for at tage et så tilsyneladende gennemarbejdet retsområde op til fornyet behandling. Axbergers ovennævnte specielle strafferetlige tilgang til emnet legitimerer imidlertid forsøget.

Derudover synes omfanget af offentlige redegørelser og teoretiske fremstillinger at bekræfte Axbergers ovenfor citerede formodning om, at den svenske lovregulering har udviklet sig temmelig planløst på dette område. Bestemmelserne om ytringsfrihed i den danske grundlovs § 77 og den modsvarende regulering af ansvarsbetingelserne i straffeloven og anden særlovgivning syner da heller ikke af meget i sammenligning med svensk lovgivning. Man kan dog som bekendt lære en del af andres fejlgreb, og de problemstillinger, som tages op i Axbergers afhandling, har – deres særlige baggrund til trods – i høj grad relevans for både dansk og nordisk ret i øvrigt.

Udgangspunktet for en retlig bedømmelse af ytringsfrihedens grænser er det for svensk ret særegne standpunkt, at den konstitutionelle beskyttelse af ytringsfriheden gælder kommunikationens medier, det trykte skrift, og ikke kommunikationen i sig selv, for så vidt som begrænsninger af trykkefriheden alene kan foretages i henhold til den med grundlovs kraft gældende TF, idet ytringsfriheden i øvrigt vil kunne begrænses gennem almindelig lovgivning. (TF rummer dog enkelte bemyndigelsesbestemmelser, hvorefter den nærmere regulering forudsættes gennemført ved lov, jfr. således med hensyn til sekretesslagen).

Det anførte udgangspunkt rejser i sig selv nogle vanskelige afgrænsningsproblemer med hensyn til TFs anvendelsesområde, som tages op i afhandlingens *kapitel I*. Der sondres her – i overensstemmelse med sædvanlig sprogbrug – mellem TFs formelle og materielle anvendelsesområde, hvilke betegnelser henviser til henholdsvis de skrifttyper og de dele af skrifternes indhold, som er omfattet af trykkefriheden. Der knytter sig herved en særlig interesse til den materielle afgrænsning af beskyttelsesinteressen – det såkaldte eksklusivitetsspørgsmål. Hvor motiverne her betoner trykkefrihedens politiske funktion med den virkning, at friheden begrænses til politiske meningstilkendegivelser, tilslutter Axberger (72) sig den mere liberale udlægning i SOU 1979 om grundlovsskyddad yttrandefrihet. Synspunktet støttes på den – efter min opfattelse rigtige – erkendelse, at ytringsfriheden i et frit samfund har en værdi i sig selv, som rækker ud over dens betydning for demokratiets funktion, og at de herom gældende bestemmelser derfor må fortolkes ekstensivt.

Afhandlingens *kapitel II* omhandler ansvarsreglerne, herunder de almene betingelser for strafferetligt ansvar efter TFs (og BBs) bestemmelser samt de særlige regler om ansvarssubjekterne, det være sig enkeltpersoner eller juridiske personer. Redegørelsen for det førstnævnte spørgsmål er et sandt lærestykke i de finere nuancer af den velkendte sondring mellem uagtsomhedsansvar, forsætsansvar og objektivt ansvar. Trykkefrihedsansvaret er efter svensk ret et ansvar for, at et skrift er udkommet med et vist indhold. For så vidt ansvarssubjektet er andre end forfatteren selv (f. eks. udgiver, ejer eller forlægger), ligner det et objektivt ansvar, men selv om der ikke i TF stilles krav om forsætlig adfærd, kan det dog – efter motiverne – ikke ganske udelukkes, at subjektive omstændigheder kan spille ind som ansvarsfrihedsgrund. Axberger (100) foreslår her mere eksakt en »objektiviserad prövning av det syfte som kan anses ådagalagt genom gärningen« – vel vidende, at en sådan bedømmelse af gerningens formål indebærer, at en »fremmed fugl« slippes ind i retssystemet.

I *kapitel III* redegøres for de materielle begrænsninger i trykkefriheden (trykkfrihetsbrotten). Begrænsningerne falder i to hovedgrupper: Offentliggørelse af fortrolige oplysninger om faktiske (sekretessbelagda) forhold samt ytringer, hvis fremsættelse er forbudt af andre grunde. Til sidstnævnte gruppe hører bl.a. formod mod agitation for civil ulydighed (opvigling) – et gerningsindhold, hvis nærmere afgrænsning traditionelt volder betydelige vanskeligheder, som ikke bliver mindre af, at det drejer sig om en begrænsning af selve ytringsfrihedens kerne. Forbudet omfatter i udgangspunktet åbenlyse angreb på landets love og borgerpligter, også når disse angreb er politisk/ideologisk begrundet. Axbergers henstilling (207) om, »att iaktta stor försiktighet vid ingripanden mot »reformistisk subversion« och samtidigt ha något mindre överseende med mer revolutionära former, åtminstone de som är allvarligt menade och värda beaktande«, må vel siges at være et beskedent bidrag til teorien om dette spørgsmål. – (De retligt sanktionerede tavshedspligter efter sekretesslagen af 1980 er kun summarisk omtalt hos Axberger; emnet er allerede dækket ind af 2 specialfremstillinger (Corell et al, 1980 og Strömberg, 1983).

Afhandlingens (sidste) *kapitel IV* er viet den teknisk komplicerede regulering af ansvar for medvirken til trykkfrihetsbrot, et spørgsmål som også er behandlet indgående i den ovennævnte ytringsfrihedsudredning fra 1979. Axberger supplerer her med en detaljeret redegørelse for de historiske udviklingslinjer, hvorved opmærksomheden navnlig henledes på de begrænsninger af anonymitetsbeskyttelsen for meddelere, som foretoges ved en ændring af TF i 1965. Forfatteren (298) betegner ændringen som en retræte fra »ensammaansvaret«, der ellers har været en hovedhjørnestein i trykkefrihedsretten, og udtrykker forundring over, at den har kunnet passere uden væsentlig modstand fra »trykkfrihetens eljest så vaksamma vänner«. Axberger, der dokumenterer rækkevidden af de omtalte ændringer med henvisning til den såkaldte IB-af-fære (hvor 2 journalister og deres »meddeler« blev tiltalt og dømt for spionage på grund af deres reportager om en hidtil hemmeligholdt efterrettningsorganisation), hører åbenbart ikke til denne skare af ytringsfrihedens venner. Forfatteren (350) mener således, at man i debatten om disse bestemmelser har forvekslet ytringsfriheden med pressefrihed og argumenteret for, at massemedierne burde have særlige privilegier med hensyn til modtagelse af hemmelig information. Heroverfor anfører Axberger, at en privilegeret stilling for pressen i konstitutionen kunne opfattes som, at denne tildeles en særlig funktion i systemet, hvad der i sin tur ville kunne tages til indtægt for et krav om, at man (pressen) måtte virke i systemets interesse. Selv om forfatteren måske herved nok bortset fra realiteterne med hensyn til massemediernes stilling i nutidens

samfund, er det væsentligt også at få dette perspektiv ind i den retspolitiske debat om ytrings-, trykke- og pressefrihed.

Afslutningsvis fremsætter Axberger nogle mere principielle betragtninger om grundlovs-koncipering, som har nær sammenhæng med de indledende bemærkninger ovenfor om vanskelighederne ved den svenske regulering af trykkefrihedens grænser. Det drejer sig om de relativt detailprægede bestemmelser i TF, som efter forfatterens mening indebærer en risiko for, at grundloven »trivialiseres« derved, at den konstitutionelle beskyttelse tillægges mindre vægt i den almindelige retsbevidsthed, og at domstole og lovgiver kommer til at behandle den med mindre respekt for – som det allerede ifølge Axberger er sket på flere områder – at få TF til at »stemme med virkeligheden«. Der advares specielt mod tendensen til at omfortolke eller ignorere TF, hellere end at føle sig bundet af dens i og for sig klare bestemmelser.

Afhandlingen repræsenterer som helhed en særdeles kompetent analyse af svensk trykkefrihedsret med hovedvægten på de konstitutionelt strafferetlige elementer. Som sådan udgør den et væsentligt supplement til de mere oversigtsprægede fremstillinger om trykkefrihed og anden ytringsfrihed. Det skal tilføjes, at fremstillingen på ingen måde brillerer med introducerende oversigter over gældende ret. Det er – tungt fordøjelig – retsanalyse fra først til sidst. End ikke et optryk af TF er der fundet plads til. Ligeledes mangler et stikordsregister, uden at dette dog føles som nogen væsentlig mangel.

Afhandlingen brillerer for så vidt heller ikke ved at bringe overraskende nyt om svensk trykkefrihedsret. Den er først og fremmest en solid og i detaljer gennemarbejdet fremstilling af gældende ret på et i øvrigt vanskeligt overskueligt retsområde, hvad der i sig selv må være en tilstrækkelig anbefaling af bogen.

Carsten M. Henriksen
Københavns Universitet

Richard May: Criminal Evidence. London, Sweet & Maxwell, 1986. *David Feldman: The Law Relating to Entry, Search & Seizure.* London, Butterworths, 1986.

Disse værker behandler emner af betydelig større vigtighed for den engelske strafferetspleje end den nordiske. May bruger 358 pp. på en pædagogisk, for praktikere, incl. politimænd, beregnet gennemgang af bevisreglerne og Feldman 478 pp. på en uhyre grundig behandling af ransagning og beslaglæggelse, excl. hos begge diverse registre, særligt kolossale domsregistre, som naturligt er i fremstillinger af common law, altså det på præjudikater grundede retssystem i England, Imperiet og Amerikas Forenede Stater.

Ikke uventet er den kulturhistoriske tillokkelse – og underholdningsværdien! – langt større end i nordiske, tysk-inspirerede fremstillinger, hvor omtale af almindelige principper og fortolkning af en central og åjourført straffe- eller retsplejelov er hovedindholdet. Særlig Feldman kommer vidt omkring. At kendelse om ransagning af hus ikke giver ret til ransagning af personer i huset og overskridelse heraf kan medføre hele forretningens ugyldighed, illustreres af Ward's Case, 1636, om betjenten, der søgte efter tyvekoster under særken på en i sengen liggende kvinde (i øvrigt elegant kontrasteret med den tidligste kendte ransagning i Første Mosebog kap. 31, hvor Laban under gennemsøgning af Jakobs telt ikke søgte under Rakels tøj). Po-

Bog anmeldelser

litiets depositaransvar for beslaglagt gods (hos os bedst kendt ved udborede knallerter) udledes af sagen Mazullah Khan v/McNamara, en vestaustralsk dom fra 1911 om en afghaner, der under rejse i Australien gerådede i klammeri om ejerforholdet til de af ham medførte kameler og sigtedes for røveri. Da sigtelsen frafaldtes, var en af de i mellemtiden beslaglagte kameler undsluppet i bushen, og politiet dømtes til erstatning.

Leading case om den principielle adgang til at anvende også ulovligt erhvervede beviser (hos os mest et spørgsmål om rapportforklaringer fra sigtedes nærmeste uden underretning om retten til at nægte at afgive forklaring) er hos begge forfattere Kuruma, Son of Kaniu v.R., 1955, under Mau-Mau terroren i Kenya, hvor en indfødt dømtes for besiddelse af ammunition fundet ved en ransagning foretaget af en politimand af lavere charge end foreskrevet. Privy Council, Imperiets øverste ret, godkendte anvendelsen af ammunitionen som bevis trods denne mangel. Leading Case hos May om udelukkelse af andenhandsbevis – den berømte hearsay-regel, formentlig bedst kendt fra Pickwick Papers (»you must not tell us what the soldier, or any other man, said, sir,« interposed the judge, »it's not evidence«) – er Sparks v.R., 1964, en sag fra Bermuda, hvor en 27-årig hvid mand dømtes for sædelighedsforbrydelse over for en under 17 år gammel pige, der ikke førtes som vidne, men kort efter forbrydelsen havde sagt: »It was a coloured boy that did it«, hvilket dommeren forbød bevisførelse om. Privy Council stadfæstede.

Fascinerende for den historisk orienterede jurist er både de ofte meget gamle domme, der fortsat er grundstenen, og indblikket i den stadig pågående udvikling af common law. Reglen om, at sheriffen ved tvangsfuldbyrdelsen af en civil dom ikke må skaffe sig adgang til skyldners bolig med magt (modsat dansk ret, hvor låsesmeden ikke sjældent ledsager Kongens foged) og dermed knæsætningen af castle-doktrinen, »my home is my castle«, hidrører fra Semayne's Case fra 1604 med den store jurist Cokes samtidige kommentarer, i øvrigt indeholdende følgende godbid: »And although the sheriff be an officer of great authority and trust, yet it appears by experience, that the King's writs are served by bailiffs, persons of little or no value.« Omvendt er politiets tidligere meget begrænsede beføjelser med hensyn til beslaglæggelse af koster og bevismateriale blevet udvidede væsentligt (omend fortsat mindre end i dansk ret) ved de sene sager Chic Fashions, West Wales Ltd. v. Jones, 1968, og Ghani v. Jones, 1969/70, begge afgjorte under livlig medvirken af den fra et omfattende juridisk forfatterskab (og Christine Keeler-undersøgelsen) kendte Lord Denning. Den allerseneste praksis, Chief Constable of Kent v.V, 1983, og flere andre sager med politimestre som civile sagsøgere illustrerer politiets forsøg på gennem forbud (injunction) at indefryse bankkonti, hvor udbytte af forbrydelser formodes indsat, i et vist omfang med held (den i vor retsplejelovs § 804 indeholdte adgang til at beslaglægge mistænkt gods, uanset om udbytte eller ej, til sikkerhed for bl.a. erstatningskrav, kendes ikke i engelsk ret). Feldman kritiserer den seneste udvikling med begrundelsen, at alene Parlamentet bør indskrænke den enkelte borgers rettigheder, da en passende balance mellem de modstående interesser bedre opnås ved en generel lov end ved dom i et enkelt konkret retstilfælde.

Læseren af særlig Feldmans værk må beundre den indtrængende analyse af de mange, ofte næsten uforenelige retsafgørelser, et hverv, der på ingen måde er overflødiggjort ved den meget ufuldstændige kodifikation i The Police & Criminal Evidence Act 1984 og spredte andre love. Interessant for praktikerer er endvidere de mange citater af afgørelser om formalia. Mange problemkredse inden for bevislæren f. eks. om børns eller medsigtedes troværdighed, om be-

tydningen af ens eller næsten ens forhold i samme sag eller forstraffe om lignende forbrydelser som de nu påsigtede, om en senere tilbagekaldt tilståelses bevisværdi, om faldgruber ved personidentifikation etc. møder også den danske kriminaldommer ved overvejselen om bevissspørgsmålet, men vi kommer unægtelig lettere om ved det end vore engelske embedsbrødre ved vor manglende tradition for ordentlige præmisser vedrørende bevisbedømmelsen og særligt den manglende adskillelse af formalia fra realitetsafgørelsen.

Vanskelighederne – måske manglerne – ved common law systemet fremtræder tydeligt hos begge forfattere.

For det første er retstilstanden ofte vanskelig at udfinde, selv uden dissenser eller modstridende domme, da flere dommere i en kollegial ret kan afgive uens vota af forskellige rækkevidde (Thomas v. Sawkins, 1935, der for første gang fastslog politiets ret til tilstedeværelse ved offentligt møde i privat bygning selv uden forudgående fredskrænkelser, er et tydeligt eksempel), ligesom obiter dicta kan inddrage langt flere spørgsmål end det umiddelbare retsfaktum. Dertil kommer, at der ikke sjældent foreligger modstridende afgørelser trods næsten identiske omstændigheder, så kun en hårfin fortolkning mellem hver sådan doms ratio decidendi kan genskabe en usikker harmoni. I to appelretsafgørelser fra 1977, R.v.Novac og R.V. Johanssen, hvilke sager begge omhandlede homoseksuelle overgreb mod flere drenge ved forskellige lejligheder, således at hver dreng kun kunne forklare om overgrebet imod ham selv, var problemet, om det ene forhold var »admissible evidence« ved bedømmelsen af det eller de andre og vice versa, det såkaldte »similar facts« problem, hvor udgangspunktet er, at hvert tiltalepunkt skal bedømmes uden hensyn til det andet, med mindre forholdene ligner hinanden så meget, at »striking similarity« foreligger. Uagtet de faktiske omstændigheder i hvert fald efter Mays kortfattede referat synes ens – de tiltalte havde henvendt sig til alle drengene i »amusements arcades« – afgjordes evidence-spørgsmålet modstridende. Denne usikkerhed er særlig uheldig, da dommerens afgørelse om »similar facts« ofte vil være i realiteten afgørende for, om nævningerne vil kende tiltalte skyldig. Det ses i øvrigt, at uanset nævningernes overfladisk set afgørende kompetence over bevisspørgsmålet ligger den reelle magt over sagens udfald i meget høj grad hos dommeren gennem hans beføjelser til at kontrollere bevismaterialet, særligt da dommeren ved udøvelsen heraf er berettiget til at tage hensyn til bevisernes samlede vægt.

May nævner ikke denne juristernes generobring af domsmagten, men den forekommer den udenforstående iagttager åbenbar. Dommerens magt over bevismaterialet fremgår også ved hans »discretion« til at udelukke evidence, der er teknisk lovligt, men hvis bevisværdi er klart mindre end risikoen for, at nævningerne forudintages. En af de første sager herom var Noor Mohamed v. R., 1949, for Privy Council, hvor omtalen af tiltaltes hustrus død to år forinden af cyankaliumforgiftning under den senere sag, hvor han var tiltalt for mord på sin samlevserske ved anvendelse af cyankalium, medførte dommens ophævelse (man tænker unægtelig på den nylige sønderjydske nævningesag med tiltalte for mord på to hustruer ved hængning med flere års mellemrum). Denne »discretion«, hvis udøvelse kan gøres til genstand for appel fra begge sider, er nu fastslået i loven af 1984, hvis kriterium »adverse effect on the fairness of the proceedings« formentlig er omtrent det samme som det tidligere om afvejningen mellem bevisværdi og risiko for forudindtagethed (således May, medens Feldman uddyber analysen og finder reglen aldeles utilstrækkelig til beskyttelse for tiltalte).

For det andet er den løbende tilpasning af common law vanskelig for domstolene, der jo efter sagens natur kun direkte kan afgøre den enkelte konkrete sag, omend obiter dicta kan hjæl-

pe noget på vej. Den i begge værker skildrede retstilstand præges da også af modsætningen mellem detailleret regulerede områder samtidig med en ekstrem mistænksomhed imod øvrigheden på andre punkter og næsten uforståelige anomalier på enkelte længe ubehandlede områder. Således fastsloges så sent som 1982 (McLorie v. Oxford), at politiet ikke kunne indfinde sig på en for mordforsøg anholdt persons bopæl for at ransage efter det anvendte våben i sigtedes automobil (dette er dog ikke længere gældende ret efter gennemførelsen af loven af 1984).

I denne sammenhæng må fremhæves de betydelige vanskeligheder ved at gennemføre ny lovgivning på dette sårbare område, hvor reformer i retning af en mere praktisk betonet straffeprocess også kan opfattes som indskrænkning af den sigtedes retsbeskyttelse og derfor møder kraftig modstand. Den af Criminal Law Revision Committee, blandt hvis medlemmer var så store navne som professorerne Cross og Glanville Williams, i 1972 afgivne elvte betænkning »Evidence (General)« henrettedes totalt i debatten, særligt da den trampede på alle ligtorne ved at foreslå afskaffelse af den hævdvundne advarsel til sigtede om retten til ikke at udtale sig samt i konsekvens heraf en udvidet adgang til at tage tiltaltes tavshed i betragtning imod ham ved bevisafgørelsen. Først i 1984 efter en meget lang tilblivelseshistorie og en meget bitter debat gennemførtes The Police & Criminal Evidence Act ved hårdhændet udnyttelse af den stærke lov-og-orden holdning i det efter Falklandskrigen valgte Underhus, der endog i den sidste fase tilsidesatte en overhusvedtagelse om en indskrænkning af adgangen til at benytte ulovligt opnåede beviser ad modum Kuruma.¹

Loven indeholder mange fornuftige åjourføringer – bl.a. af de håbløst antikverede regler om tiltaltes ægtefælles status som vidne, herunder at ægtefællen ikke kan nægte at afgive forklaring som vidne i en sag om vold imod vidnet selv eller om vold eller sædelighedsforbrydelse imod et barn under 16 år, en klart mere tilfredsstillende løsning end den uheldige kendelse UFR 1983, p. 182 VLK – men slet ikke en gennemgribende kodifikation. Og så er den ikke engang let at anvende for politimanden på stedet (et af Gammeltoft-Hansen flere gange f. eks. i »Straffeprocessuelle Tvangsindgreb« pag. 96 med rette fremhævet hensyn) med sine 122 §§, ca. 685 stk., 26 sider bilag trykt med petit og over 300 §§ Codes of Practice (en nyttig kommentar v/Michael Zander er udkommet 1985, Sweet & Maxwell). Endelig er ulykkeligvis skabt et sådant overdrevet indtryk af lovens rækkevidde til skade for f. eks. etniske mindretals rettigheder, at loven muligt ikke vil overleve et politisk magtskifte. I 1985 skænkede Labours skyggeindrigsminister et eksemplar af loven med skriftligt løfte om at ophæve den til en velgørenhedsauktion med ordene: »It's the first worthwhile use I've come across for an obnoxious piece of legislation.«

Sluttelig nogle få ord om hearsay. Også forfattere, der generelt finder evidence-reglerne fornuftige, som f. eks. Heydon, først og fremmest af hensyn til lægdommerne, kritiserer hearsay reglen. For det første kan den virke dybt uretfærdigt over for tiltalte som i sagen fra Bermuda. På dette punkt viser May sin begrænsning, idet han noget facilt forsvarer resultatet med, at reglen ikke kan lempes for tiltalte uden at give anklageren samme ret, hvilket ville være til stor ulempe for forsvarret; heroverfor kan anføres, at anklagerens bevisbyrde uvægerligt måtte føre til, at barnets udsagn ville have langt mindre vægt hvis påberåbt af anklageren. Dernæst er de mange undtagelser fra hovedreglen frygtelig komplicerede, f. eks. reglerne om, hvornår »dying declarations« fra afdøde kan anvendes. Desuden overflødig bevisførelse om ubestridte fakta; sidste år overværede jeg i Old Bailey en anklager fremstille en politibetjent som vidne for at meddele retten, at den fængslede tiltalte var fundet død i sin celle, så domsforhandlingen bort-

faldt. Et brev, eventuelt en dødsattest, måtte være nok. Endelig de åbenbart forkerte afgørelser efter udelukkelse af oplagt troværdigt bevismateriale på grund af reglen om hearsay f. eks. *Jones v. Metcalfe*, 1967, hvor spørgsmålet var identiteten af en lastmotorvogn impliceret i et sammenstød. Et vidne til uheldet forklarede i retten, at han havde oplyst lastvognens nummer til en politibetjent og derefter selv glemte det. Politibetjenten måtte ikke forklare, hvad vidnet havde fortalt. I appelrettens dom, der omstødte domfældelsen i første instans, bemærkede en af dommerne, at antagelsen om tiltaltes skyld var »almost irresistible as a matter of common sense, but this is a branch of the law which has little to do with common sense«. Efter loven af 1984 ville man nå det modsatte, rigtigere resultat, hvis politibetjenten straks nedskriver nummeret. Flere andre forbedringer er indførte, men retstilstanden synes stadig mindre tilfredsstillende set med danske øjne.

Peter Garde,
Hillerød kriminalret

1) Engelsk ret anerkender som udgangspunkt disse beviser, dog at dommeren har »discretion« til at udskyde beviser. Skotsk ret udelukker som udgangspunkt sådanne beviser, med mindre anklageren kan overbevise retten om det berettigede ved at føre dem ved påberåbelse af det hastende i situationen, den formelle overtrædelses undskyldelighed og den påsigtede forbrudelses grovhed, altså en slags omvendt bevisførelse. En lignende regel ville Overhuset indføre. – I Amerikas Forenede Stater udelukkes som bekendt alle sådanne beviser.

Cecilie Høigård & Liv Finstad: *Bakgater. Om prostitusjon, pengar og kjærlighet.* Pax Forlag A.S., Oslo 1986.

I Cecilie Høigård och Liv Finstads bok *Bakgater* presenteras ett decenniums prostitutionsforskning i Norge, utgående från en mängd olika källor: Författarna har analyserat de hallickärenden som anmälts till Oslo-polisen under åren 1968-82; de har också fått tillgång till polisens spaningsrapporter i prostitutionsmiljöerna åren 1982-84. Boken baserar sig vidare på 42 djupintervjuer med deltagare på prostitutionsmarknaden (kvinnliga prostituerade, manliga prostituerade, transsexuella prostituerade, hallickar och kunder). Intervjuerna med kunder är en del av ett pågående forskningsprojekt (Annick Prieur och Arnhild Taksdal); intervjuerna med manliga prostituerade härstammar från en annan aktuell undersökning (Arne-Harald Hansen). Det är alltså ett digert forskningsmaterial och många års bekantskap med prostitutionsmiljöerna som ligger bakom denna rapport.

Jag skall först i korthet sammanfatta en del av innehållet i boken och sedan gå över till att diskutera bokens huvudkonklusioner. Jag kommer då att utgå från mitt eget forskningsprojekt om prostitution i Helsingfors (som också baserar sig på polismaterial och djupintervjuer med prostituerade) och från Hannele Varsas nyligen avslutade intervjuundersökning med prostitutionskunder. Helsingfors är inte Oslo; de två städerna har kanske inte så många likhetstecken, den nordiska gemenskapen till trots. Ändå känns olikheterna i städernas prostitutionsmiljöer nästan för stora. Den prostitutionsbild som presenteras i boken har inte mycket gemensamt med den finländska. Detta är förvånande och samtidigt ger det upphov till några intressanta frågor.

Bokens innehåll kan i stora drag ringas in med hjälp av tre huvudrubriker: Vem är Hallicken, vem är Prostitutionskunden och vem är Den prostituerade? Jag presenter här de tre gestalterna i annan ordningsföljd än författarna gör. De har medvetet placerat hallicken sist för att markera att han spelar en relativt underordnad roll i könshandeln. Jag väljer att placera honom först eftersom jag tycker att han är den intressantaste figuren i boken.

Den norska *hallicken* liknar nämligen inte sin internationella motpart. Han har föga gemensamt med den folkliga stereotypi där våld, lyx och »stallverksamhet« ingår som väsentliga element. I perioden 1968-82 förekommer det sammanlagt 65 anmälningar för hallickverksamhet i Oslo. Samtliga anmälda är män. Dessa män är gamla bekanta i den kriminologiska litteraturen. De har de »sociala förlorarnas« traditionella kännetecken: dålig utbildning, ett problematiskt förhållande till arbetslivet och ofta rusmedelsproblem. De flesta av dem har tidigare varit i kontakt med polis och rättsapparat. Strafflagen beskriver dem som hallickar men det gör inte de intervjuade kvinnorna. Trots att hälften av de prostituerade har eller har haft förhållanden som med rimlighet kan grupperas som hallickrelationer betraktar de i allmänhet inte männen som hallickar. Petter, Lars och Ola är de prostituerade kärester, de lever inte upp till hallickstereotypin. De har inget »stall« av kvinnor och något liv i lyx är det inte tal om. Kärlek och gemensam ekonomi är något helt annat än slaveri och utnyttjande, menar kvinnorna. Författarna drar två huvudkonklusioner av sitt hallick-material. För det första att hallickverksamhetens omfattning betydligt överdrivits i den offentliga diskussionen, för det andra att hallicken är en »fyr på kjøret«. Förhållandet mellan en prostituerad och hennes hallick är i de allra flesta fall en relation mellan »folk på drift« där båda parterna har fått sin riktiga del av nederlag och där båda lever av en illegal ekonomi.

Prostitutionskunden, eller »horkunden« (författarna använder genomgående denna benämning) beskrivs i boken som »ansiktslös och namnlös« eller snarare som en herr »vem-som-helst«. I boken behandlas tre vanliga föreställningar om kunder: Teorin om borgerskapets män som utnyttjar arbetarklassens kvinnor; bilden av sjömannen som efter månader av isolerings besöker det lokala horhuset och sist men inte minst myten om den ensamma mannen med puckelrygg, träben och glasöga som är utlämnad åt prostituerade eftersom han inte kan hävda sig på den allmänna könsmarknaden. Ingen av dessa bilder är särskilt hållbar vid en närmare granskning. Kunderna kommer inte enbart från borgerskapet, de kommer faktiskt från alla samhällsklasser. Sjömansrollen kan knappast längre förklara någon större del av könshandeln; snarast har väl sjömannen på könsmarknaden efterträts av den manliga sexturisten som deltar i charterresor till Filippinerna eller Thailand. Föreställningen om den handikappade kunden får heller inget stöd i forskningen; kvinnorna nämner endast ett fåtal fysiskt avvikande män bland kunderna. Bokens entydiga budskap är att kunderna är »vanliga män«. I förhållande till traditionella bakgrundsvariabler som utbildning, yrke, inkomst och civil status fördelar sig kunderna som resten av befolkningen. Det är viktigt, konstaterar författarna, att hålla fast vid förbindelse-länken mellan manlig sexualitet och prostitution. Kundernas beteende är en »anpassning till en livssituation där motsättningsfulla spänningar i den manliga könsrollen tydliggörs«. Dessa »vanliga män« blir dock grundligt lurade i könsköpet. För det är inte nödvändigtvis full överensstämmelse mellan det som kunderna köper och det som kvinnorna säljer. Kontakten mellan den prostituerade och hennes kunder blir lätt ett makabert skådespel, där mannen tror sig köpa något som liknar ett vanligt samlag medan kvinnans insats präglas av känslolöshet, avsmak och en strävan att få det hela överstått så fort som möjligt.

Den prostituerade kvinnan i boken liknar sina medsystrar från många andra forskningsprojekt. Cecilie Høigård och Liv Finstad renodlar dock bilden av den prostituerade som en person som lever i den yttersta sociala misär. Det är kvinnor »från arbetarklassen och fylleproletariatet« som rekryteras till könshandeln. De prostituerade är utstötta ur samhället redan innan de tar sin första tur; de har redan länge färdats i miljöer för »ungdom på kjøret« då de gör sin debut i könshandeln. En stor del av kvinnorna i boken har problem med alkohol och/eller narkotika och de har vanligen en mängd institutionsvistelser bakom sig. Deras ekonomiska misär förbättras definitivt inte av könshandeln. Trots att de sliter och släpar lyckas de inte spara upp några större summor, »easy comes, easy goes«, konstaterar en av de intervjuade. Och könshandeln sätter sina bittra spår, det är inte kostnadsfritt att leva med omgivningens förakt, kundernas förakt och värst av allt, självföraktet. Prostitution är en grov form av våld mot kvinnor, konstaterar författarna. Och kontrasten mellan »prostitutionsfältets rosenröda myter och verklighetens grå förskräckelse« är faktiskt stark i den beskrivning av de prostituerades liv som ges i boken.

Huvudgestalterna i *Bagater* utgör en intressant triangel: den utslagna och förtryckta prostituerade kvinnan; den likaledes utslagna hallicken och, herr vem-som helst, horkunden som är relativt väl integrerad i samhället. Och relationerna mellan dessa tre: För det mesta kärlek eller vänskap (ibland med inslag av våld) mellan den prostituerade och hallicken; vanligtvis känslolöshet, anonymitet och kommersialitet mellan den prostituerade och kunden. Det blir en uppenbar obalans i triangeln och denna obalans utnyttjas också av författarna i deras konklusioner om hur könshandeln skall bekämpas. Försedda med kriminaliserings/avkriminaliserings-vapnet studerar Cecilie Høigård och Liv Finstad de tre gestalterna. Kvinnorna är könshandelns offer; en kriminalisering av deras andel i prostitutionen kan därför inte komma i fråga. Hallickarna är i de flesta fall relativt oskyldiga »hemma-hallickar« (de hallickar som döms tycks faktiskt vara oskyldigare än de som inte döms, förunderligt nog). Lagutövningen här har i första hand drabbat kvinnornas samliv med sina kärestor – författarna föreslår därför en avkriminalisering av denna typ av hallick-verksamhet. Könshandel är enligt boken en våldsförbrytelse och våldsutövarna är horkunderna – den logiska slutsatsen är därmed att kundverksamheten skall kriminaliseras. Kriminaliseringen antas helt enkelt kunna ha en »avskräckande effekt« och därmed reducera prostitutionen. Horkunderna är vanliga män och kundrollen är knappast någon stabil och dominerande roll för männen; kundbeteendet bör därför – ungefär som trafikförseelser – åtminstone i någon mån kunna påverkas av lagstiftning.

Argumenten för och emot en kriminalisering av kundverksamhet sammanfattas på ett utmärkt sätt i boken – jag skall inte här återge dem. Jag vill dock indirekt kommentera förslaget genom att diskutera rollfördelningen i triangeln hallickar-prostituerade-kunder. Författarnas knivskarpa konklusioner ter sig långt ifrån självklara när jag försöker tillämpa dem på den finländska prostitutionsbilden. Prostitutionskunden som våldsutövare, den prostituerade och hallicken som definitiva sociala förlorare – beskrivningarna passar inte in på könshandeln i Helsingfors, så som vi känner den idag. Käreste-hallicken, hemma-hallicken som delar den prostituerades sociala nöd finns överhuvudtaget inte med i det finska polismaterialet under 1980-talet; kopplerikontrollen i Helsingfors riktar sig (i den ytterst begränsade grad den förekommer) mot klubbverksamhet och restaurangprostitution. Och vidare: skillnaderna i fråga om makt, status och social misär är inte så utpräglade mellan finländska prostituerade och

prostitutionskunder som de är i Norge. De finländska kunderna tycks liksom de norska vara vanliga män, i fråga om social status, civil status och andra traditionella variabler. Men det samma kan faktiskt sägas om de prostituerade; de är på många sätt »vanliga kvinnor«, varken mer eller mindre. De är inga utpräglade »sociala förlorare«, de tycks inte ha några speciellt traumatiska uppväxtvillkor, de har inte en bakgrund präglad av institutionsvistelser och de har sällan alkohol- eller narkotikaproblem. De är följaktligen inte heller några lämpliga kandidater för traditionella sociala projekt inriktade på prostituerade.

Den här beskrivningen gäller främst callgirls och restaurangprostituerade; den norska beskrivningen gäller ... ja, vad gäller den egentligen? Författarna tar avstånd från en skarp indelning i olika typer av prostitution. De menar uppenbart att Prostitution är Prostitution, oberoende av var och hur den utövas. De vill gärna avliva myten om »lyxprostitutionen«, föreställningen om att det finns en väsensskillnad mellan prostituerade som lever i ett helvete och prostituerade som inte har det fullt så eländigt – alla prostituerade lever i ett helvete, blir konklusionen. Största delen av kvinnorna i det norska projektet har erfarenhet av såväl gatu- som andra former av könshandel, skillnaderna mellan prostitutionsformerna beskrivs endast som ett byte av arena. Samtidigt finns det i boken en enda kvinna som enbart har erfarenhet av restaurangprostitution och som alltså inte går på gatan. Är det kanske så att resonemanget i boken trots allt gäller gatuprostituerade (eller snarare kvinnor som i första hand är gatuprostituerade) – det är väl ingen slump att boken heter just *Bakgater*?

Jag vill gärna återinföra den gamla distinktionen mellan olika prostitutionsformer (den distinktion som författarna tar avstånd från), eftersom jag tror att denna är av betydelse för hela vår förståelse av könshandeln. Alla typer av könshandel kan betraktas som ett uttryck för kvinnoförakt men livsvillkoren för de involverade kvinnorna tycks ändå vara väsensskilda i gatuprostitutionen och i callgirl/restaurang-prostitutionen.

Samtidigt kan könshandeln beskrivas som ett uttryck för människoförakt, ett spel med höga insatser och svårutforskade konsekvenser för *alla* involverade parter. Cecilie Høigårds och Liv Finstads resonemang baserar sig på en grundläggande asymmetri mellan den prostituerade och kunden. I förhållande till »horan« är »horkunden« alltid mäktig, vare sig han är hotelldirektör eller industriarbetare? I könshandeln är de prostituerade alltid offer medan prostitutionskunderna är våldsutövare? Bilden av de prostituerade som offer, som de mest förtryckta av alla förtryckta stämmer inte på de prostituerade som jag har intervjuat. Utan att idealisera sina livsvillkor betackar de sig också själva för denna benämning. Och bilden av kunden som en våldsutövare – om och styrd av en konfliktfylld manlig sexualitet – känns lika främmande och förenklad. Kunderna i könshandeln deltar med lika varierande motiv, insatser och livsbe- tingelser som de prostituerade. Prostitutionskontakterna utgör en förunderlig blandning av könsroller, kommersialitet och ömsesidig manipulation. Mitt intryck är att Cecilie Høigård och Liv Finstad i analysen som leder fram till kriminaliseringsförslaget har låtit cirkeln sluta sig för snabbt.

Margaretha Järvinen

Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning